

SLOVENSKA ŠOLA V ISTRI

Milan MARUŠIČ

dipl. ped. in psih., 66000 Koper, Vojke Šmuc 12, SLO
prof. di ped. e psic., 66000 Capodistria, Via V. Šmuc 12, SLO

IZVLEČEK

V prispevku o slovenski šoli v Istri je prikazano pojavljanje, ukinjanje in obnavljanje slovenskih ljudskih šol. Posebej je poudarjen pojav prvih ljudskih - laičnih šol (Osp, Dekani, Sv. Anton in Korte) v dvajsetih letih prejšnjega stoletja in razmah po uveljavitvi osnovnošolskega zakona l. 1869, ko so razen v Piranu, slovenske šole delovale na celotnem ozemlju Slovenske Istre. Opisano je odpravljanje slovenskih šol po nastopu fašizma ob zloglasni Gentilejevi šolski reformi ter celovita obnovitev po l. 1945.

UVOD

V prispevku, ki ga objavljamo ob 50. obletnici obnavljanja slovenske šole v Istri, želimo prikazati nastanek in razvoj šole - slovenske v Istri skozi čas. Ob tem se bomo posluževali primernih virov (npr. Schematismo dell'I. R. Litorale austriaco-ilirico), virov in publikacij o zgodovini šolstva na Slovenskem in v Istri (npr. C. Cottone, V. Schmidt) ter virov, ki jih hranijo v Pokrajinskem arhivu v Kopru.

Pisanje zgodovine šole je zahtevno delo, ker je šola pač družbeni pojav in v kateri se uresničujejo na poseben način oblikovani družbeni smotri: to so vsakokratne družbeno-politične in ekonomske razmere, socialni interesi, kulturne potrebe in filozofija - ideologija časa, ob stičišču narodov pa še delovanje nacionalnih sil pri nastajanju šole v maternem jeziku.

Šola se je pojavila že v daljni preteklosti. Na evropskih tleh jo poznajo že stari Grki in Rimljani. Vendar o šoli, ki ima poleg socialnega tudi narodni pomen, lahko govorimo šele v dobi protestantizma. Tedaj se namreč pojavijo zahteve, naj poteka pouk v materinščini. Od takrat lahko trdimo, da je zgodovina šole hkrati tudi zgodovina nacionalne biti.

Čeprav se v Slovenski Istri slovenska šola pojavi šele v 19. stoletju, je treba njene korenine iskati na začetku našega tisočletja. Zato bomo ta opis začeli s šolami, ki

so nastajale v 12. stoletju, nadaljevali s prikazom oblikovanja osnovne šole, v osrednjem delu pa bomo opisali nastanek, razvoj, odpravo in obnavljanje slovenske šole v Istri. Omejili se bomo le na nastanek in razvoj, omenjali, kjer bo le mogoče, tudi število učencev in učiteljev v različnih obdobjih, opustili pa druge sestavine šole (predmetnik, učni načrt, metode dela ipd.).

ŠOLE DO LETA 1550

V poznem srednjem veku poznamo le cerkvene - stolne, samostanske in župnijske šole ter poklicno usmerjene mestne šole.

Prve pri nas izpričane šole so bile stolne šole, t.j. višje šole na sedežih škofij. V neki listini koprške škofije iz leta 1186 nastopa kot priča Bonifacius, magister scholarum, leta 1216 pa Joannes, magister scholarum in kanonik koprške škofije.

Iz podatka lahko sklepamo, da je bil to učitelj ali vodja stolne šole v Kopru, saj je dokazano, da so tedaj obstajale šole tudi v drugih istrskih škofijskih mestih in jih je vodil član stolnega kapitlja¹. Stolne šole so se razvile v 8. stoletju, nastajale pa naj bi v vsakem samostanu na sedežih škofije, v katerih naj bi se dečki naučili psalmov, branja, petja, izračunavanja (premičnih) cerkvenih praznikov ter latinščine. Vodstvo stolne šole je

1 F. Majer, Programm der I. R. Cinnasio Superiore di Capodistria 1900-1901, 5; Toischer, Die ältesten Schulen Österreichs, Jahresbericht d.k.k. Neustädten Obergymn. in Prag 1899, 13; Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev I., 259.

prevzel za to delo sposoben član kapitlja, ki je s tem dobil naziv magister scholarum, pozneje tudi scholasticus. Če je scholasticus (magister scholarum) omenjen na sedežu škofije, pomeni, da je obstajala takrat tam stolna šola².

O samostanskih šolah na Slovenskem imamo zelo malo podatkov. Glede na to, da imamo nekaj podatkov, na podlagi katerih lahko domnevamo, da so obstajale samostanske šole v Stični, Grebinju, Ljubljani, od 14. do 16. stoletja v samostanih minoritov v Celju ter kartuzijancev v Žiči in Jurkloštru, sklepamo, da so bile take šole tudi v drugih samostanih ob zahodnem robu slovenskega ozemlja. Vendar možnosti slovenskih otrok se s samostanskimi šolami niso kdove kako povečale. Samostani na Slovenskem, ki so bili del zahodnih srednjeevropskih samostanskih skupin, so namreč pretežno večinoma izšolanega naraščaja dobivali iz tujine in ti kadri so imeli običajno slab odnos do slovensčine. Pri svojem delu so slovensčino lahko zanemarjali in le če bi poučevali samo slovenske otroke, je ne bi mogli pogrešati³.

Večjo vlogo v razvoju izobraževalnih možnosti za slovenske otroke so imele župnijske šole. Pri nas so se razvile z ustanavljanjem novih velikih župnij od 11. do 12. stoletja dalje. Dokazane pa so z imeni učiteljev šele od začetka 13. stoletja. V Izoli je bil leta 1212 šolski in korni mojster (magister schole ac chori) Peter, pripadnik izolske duhovščine, v Piranu pred letom 1216 pa Dominik, magister scholarum, eden izmed klerikov piranske cerkve⁴. Župnijske šole so nastajale predvsem zato, ker so župniki potrebovali pomočnike pri svojem delu in pevce za cerkveno petje. Iz vist kmečkega večinoma slovenskega prebivalstva, ki je predstavljalo večino, pa je izšlo sorazmerno malo duhovnikov v primerjavi z drugimi družbenimi sloji⁵.

V mestnih šolah so se šolali predvsem meščanski otroci. Šolo so obiskovali zaradi praktičnih, življenjskih nalog. Trгоvec in obrtnik sta namreč morala vedeti, kako in kje se kupuje ter prodaja. Meščansko šolstvo je imelo zelo različne oblike, od najemanja in plačevanja domačih učiteljev do organiziranega pouka v posebnih šolah. Domačega učitelja, ki je zahajal na dom ali stanoval pri družini svojega učenca, so si lahko privoščili le premožnejši meščani; za druge je bilo ceneje plačevati učitelja in pošiljati otroke k skupinskemu pouku. Primeri so znani iz severnoistrskih mest v začetku 13. stoletja. V Izoli je npr. leta 1210 poučeval od staršev neposredno plačani Petrus magister scholae branje

in pisanje, računstvo ter osnove pravnih in komercialnih ved. Največ mestnih šol se je razvilo v mestih ob morju, kar je terjalo razvoj trgovine. Proti koncu 13. stoletja so mesta hotela poudariti svojo samostojnost tudi tako, da so med seboj tekmovala, katera bo imela boljšo šolo in boljšega učitelja. Zato so učitelja tudi dobro plačevali. V tej zvezi je leta 1290 omenjen v Piranu Albertinus, rector et professor scholarum; v Trstu leta 1328 magister gramaticae, ki ga je plačevala mestna občina; v Miljah je učitelj dobival leta 1374 iz občinske blagajne kar 40 zlatih dukatov, v Izoli leta 1419 pa celo 60 zlatnikov. Po podatkih iz leta 1423 je Koper dobival od Benečanov letni prispevek za vzdrževanje šol in plačevanje učiteljev⁶. V cerkvenih in mestnih šolah so poučevali v latinščini.

ŠOLE OD 1550 DO 1772

Šole, ki naj bi bile drugačne od dotedanjih cerkvenih in mestnih šol, se pojavijo v dobi protestantizma in imajo naslednje značilnosti: šola naj bo elementarna (za vpis ni potrebna nobena izobrazba), namenjena naj bo vsem, ne glede na spol in premoženjsko stanje ter naj bo v materinščini. Začetnik take šole je bil Primož Trubar, slovenski protestant. Svojo zamisel o osnovni šoli je izrazil v svojem znamenitem Abecedniku iz leta 1550, saj ga je namenil "vsem mladim inu preprostim Slovincem", da bi jim pokazal "en lagag kratig pot koku se ima an vsaketeri skoraj brati navčiti". To idejo pa je dokončno izoblikoval v predgovoru k svojem delu "Ta prvi dejl tiga noviga testamenta", ko je izrazil upanje, da bo vsemogočni Bog vemikom odprl oči in duše, da bodo spregledali ter spoznali Odrešenika,⁷ in nadaljeval: "In ker je Gospod Bog tako poskrbel in dopustil, da se naš slovenski jezik šele v teh poslednjih časih boljše tiska, upam, da hoste odslej pošiljali v šolo in dali poučevati v čitanju in pisanju ne samo tiste vaše mladine, ki jo nameravate poslati v tuje dezele, da bi se učila drugih jezikov, ampak tudi tisto, ki jo obdržite doma⁸." Tako je šola potrebna za vse. Poleg verskega nagiba v zvezi s šolstvom je Trubarja navdajala tudi skrb za šolo in iskrena želja dvigniti "preproste Slovence" iz kulturne zaostalosti⁹.

Koliko osnovnih šol je bilo pri nas med reformacijo ustanovljenih, ni mogoče ugotoviti. Vemo pa, da so bile. Trubar sam pravi, da njegovih knjig ne berejo le v mestih, kjer so navadne šole, bero jih tudi kmetje in

2 Vl. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1963, I., 18.

3 Vl. Schmidt, o.d., 20-21.

4 Fr. Kos, Gradivo..., V., 195, 250.

5 B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II., 1955, 136.

6 Carmelo Cottone, Storia della scuola in Istria, Capodistria 1938, 24-28.

7 Vl. Schmidt, o.d., 47.

8 M. Rupel, Slovenski protestantski pisci, Ljubljana, 1934, 27.

9 Vl. Schmidt, o.d., 49-50.

njihovi otroci po vaseh z velikim poželenjem in veseljem. Otroci v mestih in na deželi so torej znali brati slovenske knjige in so se tega naučili tudi v navadnih šolah v mestih, kakor Trubar imenuje slovenske osnovne šole. Izraz osnovna ali ljudska šola se namreč pojavi šele ob koncu 18. stoletja¹⁰.

Protestantske šole so se pojavile v Ljubljani, Celovcu, Kranju in mnogih krajih na Slovenskem, zlasti v mestih in trgih (Bela na Koroškem, Brežice, Ptuj, Bled, Kamnik, Žužemberk, Stari Dvor na Koroškem, Velikovec, Črnomelj, Metlika, Idrija, Velenje in drugod)¹¹. Po doslej objavljenih virih v Slovenski Istri ni moč zaslediti nobene protestantske šole.

Z nastopom protireformacije je postalo šolsko delo protestantov onemogočeno. Posamezni učitelji in posamezne šole so se obdržale do tretjega desetletja 17. stoletja. Škof Tomaž Hren je leta 1616 sicer poročal v Rim, da je s svojimi reformacijskimi komisarji uničil zadnje tri protestantske šole na Kranjskem, vendar sta delovali na Koroškem dve protestantski šoli še leta 1612¹². Od-slej so otroke pošiljali v "prave stare župnijske in druge šole", v katerih pa za deklice ni bilo mesta. Prenehale so delovati šole za vse. V 17. stoletju je zavladalo na tem področju stanje, kakršno je bilo pri nas v srednjem veku. Koliko šol je delovalo v tem obdobju, je težko reči. Če seštejemo vse kraje, v katerih je po doslej znanih podatkih od 1598 do 1772 enkrat ali večkrat omenjena šola ali učitelj, je bilo število šol naslednje: na Primorskem 6, na Kranjskem 26, na Štajerskem 54, na Koroškem 23 in v Prekmurju 12. Podatki pa so le približni¹³.

V obdobje protireformacije spada tudi pedagoško delo jezuitov. Na naši tleh so pričeli ustanavljati gimnazijske razrede v Ljubljani 1597, Celovcu 1604, Gorici 1619, Trstu 1620 in Mariboru 1758. V 18. stoletju pa so na slovenskem ozemlju ustanavljali semenišča z nalogo, da duhovnike z upoštevanjem slovenščine praktično uvajajo v poklice: v Ljubljani 1708, v Kopru 1710, v Gorici 1757 in v Celovcu 1759. V zavodih so dobili brezplačno oskrbo tudi revni gojenci, s čimer je bila zlasti slovenskim otrokom olajšana pot med izobražence¹⁴.

ŠOLE OD TEREZIJANSKO JOŽEFINSKE ŠOLSKE REFORME 1772 DO DRŽAVNEGA OSNOVNOŠOLSKEGA ZAKONA 1869

V drugi polovici 18. stoletja se je v Avstriji pojavila potreba, da bi vsaj minimalna splošna izobrazba postala čimbolj množična; to je bila zahteva po osnovni šoli, zahteva, naj bi obnovili na tem področju ideje protestantov. Blaž Kumerdej, slovenski reformator, je sestavil načrt za organizacijo slovenske osnovne šole na Kranjskem in v njem združil svojo slovensko usmerjenost s prosvetlenskimi težnjami časa. V tem načrtu se je prvič po Trubarjevi Cerkovni ordnungi (1564), po presledku dobrih dvesto let, spet pojavila zahteva po slovenski osnovni šoli, to pot kot znamenje slovenskega narodnega prebujanja¹⁵.

Leta 1774 je začela veljati Splošna šolska naredba, ki pomeni reformo v avstrijskih deželah. Naredba je zahtevala ustanavljanje treh vrst šol: trivialk (v manjših mestih, trgih in na deželi), glavnih šol (v vsakem okrožju) in normalk (v glavnem mestu vsake dežele). V normalki naj bi poleg splošnih predmetov poučevali še normo, zgled, kako je treba poučevati; usposabljala naj bi torej tudi učiteljske kandidate. Splošna šolska naredba uveljavlja šolo za vse otroke: dečke in deklice, bogate in revne, v mestih in na deželi. Prav zaradi tega pomeni naredba osnovnošolski zakon¹⁶.

Po tej naredbi so šole naraščale približno do devetdesetih let 18. stoletja, v zadnjem desetletju pa je število začelo upadati. V šolskem letu 1789 - 1790 so obstajale na Goriskem in v Trstu naslednje šole: po ena normalka, po ena dekliska samostanska šola, po ena židovska šola, dekliska šola v Gorici ter pet trivialk in nekaj mestnih šol v Kopru, Izoli in Piranu¹⁷. V podeželskih trivialkah na Primorskem in na Kranjskem je bil po Kumerdejevem predlogu, vsaj v začetku reforme, zakonit tudi samo slovenski pouk¹⁸.

Pedagoške tečaje so organizirali tudi v glavnih šolah. V Kopru se je tak tečaj začel šele po letu 1816¹⁹. Leta 1810 so na podlagi Marmontovega ukaza v Kopru poleg gimnazije ustanovili tudi licej²⁰.

10. Vl. Schmidt, o.d., 55.

11. Vl. Schmidt, o.d., 59, 62.

12. Vl. Schmidt, o.d., 63.

13. Vl. Schmidt, o.d., 118.

14. Vl. Schmidt, o.d., 106.

15. Vl. Schmidt, o.d., 168.

16. Vl. Schmidt, o.d., 179.

17. Vl. Schmidt, o.d., 252.

18. Vl. Schmidt, o.d., 233.

19. Vl. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1964, II., 18.

20. Vl. Schmidt, o.d., 83.

Po odhodu Francozov in z ukinitvijo Ilirskih provinc so avstrijske oblasti začele ponovno uvajati in uveljavljati svojo zakonodajo tudi na šolskem področju. Osnovna šola, ki se je začela razvijati na Slovenskem po splošni šolski naredbi, je postopoma dobivala podobo, kot sta si jo zamišljala P. Trubar in J. A. Komensky. V zvezi s šestletno šolsko obveznostjo, kot jo je določal omenjeni zakon, se pojavlja tudi vprašanje odnosa staršev do šole oziroma vprašanje šolskega obiska šolo-obveznih otrok. Ta odnos je namreč bil zelo različen; obisk je bil vsaj na začetku 19. stoletja zelo nizek, seveda ni bilo odvisno le od staršev, ampak tudi od števila šol in razpoložljivih učiteljev. Ob polovici stoletja se je stanje izboljšalo. Okoli leta 1810 je zahajal na Slovenskem v šolo približno vsak sedmi za šolo sposoben otrok, 1874 pa vsak tretji, toda še vedno pod avstrijskim povprečjem, ki je znašalo 63%²¹.

V tem času si slovenščina utira pot v osnovne šole, najprej na podeželske, pozneje pa tudi v mestne šole. Slovenski jezik se uveljavlja tudi z razvojem nedeljskih šol. Učni jezik na nedeljskih začetnih šolah je bil povsod slovenski: na Kranjskem in Primorskem, pa tudi na slovenskem ozemlju Štajerske in Koroške²².

V prvi polovici 19. stoletja se tudi v Slovenski Istri večja števila osnovnih šol:

Glavna šola v Kopru in Piranu (1817)

Dekliška šola v Kopru (1820).

Tem glavnim šolam je odlok z dne 6. aprila 1827 dovolil italijanski učni jezik²³.

Osnovna šola Osp (1819);²⁴

Osnovna šola Dekani, Korte in Škofije (1820);

Osnovna šola Sv. Anton pri Kopru (1821);²⁵

Osnovna šola Plavje (1864)²⁶.

Tik pred šolskimi reformami 1869/70 je statistična centralna komisija na Dunaju zbrala od šolskega nadzorstva podatke o stanju osnovnih šol in o šolskem obisku na koncu šolskega leta 1864/1865. Izhodišče popisovanja je bila zupnija, tudi če na njenem sedežu ni bilo nobene osnovne šole. Po tem popisu so bile v Slovenski Istri v letu popisa naslednje šole:²⁷

Dekanija Krkavče	Dekanija Koper
Šmarje	Koper, dve šoli
Pomjan	Milje, dve šoli
Dekanija Osp	Dekani
Sočerga	Rizana

Osp	Dekanija Piran
Predloka	Piran, dve šoli
Kubed	Izola, tri šole
Movraž	Kaštel
Tinjan	
Plavje	

Šole so bile v glavnem enorazrednice, le redko dvorazrednice z nedeljsko šolo. Poučevali so predvsem duhovniki, posvetnega učitelja so plačevali starši s cerkveno bero ali šolnino. Najstarejša šolska listina iz leta 1868 z oznako "Ljudska šola Šmarje" vsebuje predmetnik in število učencev prvega in drugega razreda. Tu so poučevali branje, pisanje, ustno in pisno računstvo, govorne vaje iz slovenskega jezika, sadjarstvo, v nedeljski šoli pa še zemljepis in kmetijstvo. Tako urejena šola je bila gotovo prva v tem delu Slovenske Istre. V teh šolah je bilo več otrok kot v trivialkah in pouk je bil v materinščini²⁸.

V odgovorih o stanju osnovnih šol so tudi podatki o učnem jeziku v šolskem letu 1864-1865; v viru so podatki navedeni po deželah, a izpisali smo jih le za Primorsko.

Šole po učnem jeziku:

učni jezik	število
slovenske	141
slovensko-nemške	-
italijansko-nemške	4
italijanske	22
srbsko-italijanske	2
	169

Vseh učencev je bilo 19.914, od tega 11.160 ali 56,0% Slovencev, 8.415 ali 42,3% Italijanov in 116 ali 0,6% Nemcev.

Poglejmo še stanje slovenščine v posameznih šolah. Vlado Schmidt²⁹ ugotavlja, da so bile najbolj slovenske osnovne šole na Primorskem. Odloke iz let 1864, 1848, 1861 in 1862, ki so določali, da mora biti učni jezik v osnovnih šolah materinščina učencev, so šolska vodstva in učitelji tako dosledno izvajali, da lahko po učnem jeziku ugotovljamo našo zahodno jezikovno mejo. V tržaško-koprski škofiji sta bili na podlagi ukaza tržaškega namestništva z dne 22. oktobra 1862, da "se mora

21 VI. Schmidt, o.d., 137

22 VI. Schmidt, o.d., 208.

23 VI. Schmidt, o.d., 140, 141, 191.

24 Schematismo dell'I. R. Litorale austriaco-illirico, Trieste 1819, 201-202.

25 Schematismo, 1821, 153.

26 Archivio di Stato Trieste, L. R., Luogotenenza, Atti Generali, 7/2.88 (1864-1869).

27 VI. Schmidt, Zgodovina šolsstva in pedagogike na Slovenskem 1966, Ljubljana, III, 277, 481.

28 Šolsko listino hrani sedanja osnovna šola Šmarje pri Kopru.

29 VI. Schmidt, o.d., 301, 303, 304.

prečeni s prihodnjim šolskim letom na vseh trivialnih šolah vršiti pouk le v materinem jeziku učencev", v dekaniji Krvavče slovenski šoli v Šmarjah in Pomjanu.

V kraju Sočerga, dekanija Osp, statistični popis uvršča šolo po učnem jeziku med "mešane" šole. V tej zasilni šoli je brezplačno poučeval 40 slovenskih in 2 italijanska učenca katehet, verjetno kaj več kot verouk; jasno je, da tu italijanščina kot učni predmet ali kot učni jezik ni prišla v poštev. Pozneje je za to šolo dokazano, da je bila v njej slovenščina učni jezik. V ostalih krajih dekanije v Ospu, Predloki, Kubedu, Movražu, Tinjanu in Plavjah, so delovale slovenske šole s slovenskimi učenci, le v Predloki je šolo poleg slovenskih otrok obiskoval tudi en italijanski učenec.

V koprski dekaniji sta bili po dve italijanski šoli v Kopru in Miljah ter po ena slovenska za 271 slovenskih in 15 italijanskih učencev v Dekanih in Rižani, medtem ko sta bili v piranski po dve italijanski šoli v Piranu in Izoli ter slovenska šola v Izoli za 88 slovenskih učencev ter slovenska šola v Kastelu za 19 slovenskih učencev ter 2 italijanska. Razen v Kopru, Miljah in Piranu se je osnovnošolski učni jezik ujema z materinščino slovenskih otrok.

Na gimnazijah so poučevali slovenščino za slovenske dijake v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Mariboru, Celju, na nižji gimnaziji v Ptuj in od leta 1862 tudi na gimnaziji v Gorici. To je bilo mogoče tam, kjer so bili slovenski dijaki v večini. Če so bili slovenski dijaki na gimnaziji v manjšini, so te vključili v tečaje in s tem izločili slovenščino iz rednega pouka po razredih. Tako so uredili pouk slovenščine tudi v Kopru za slovenske in italijanske dijake. Zanimivo je, da se je tu predmet imenoval "slovska narečja"³⁰.

ŠOLE PO LETU 1869, OD UVELJAVITVE DRŽAVNEGA OSNOVNOŠOLSKEGA ZAKONA DO 1918

Državni osnovnošolski zakon, ki je začel veljati 14. maja 1869, je določal, da je treba ustanoviti osnovno šolo povsod, kjer je v razdalji ene ure hoda po petletnem povprečju več kot 40 otrok, ki morajo obiskovati nad 4 km oddaljeno šolo. Če bi otroci s tem še ne bili zajeti v redno šolanje, v goratih predelih z raztresenimi zaselki, jih bodo po poznejši določbi poučevali potujoči učitelji. Zakon je torej zahteval, naj bo osnovna šola geografsko dostopna vsem otrokom, in je vpeljal splošno šolsko obveznost. Šestletna šolska obveznost je bila razširjena na osem let, zajemala pa je

otroke od zaključenega šestega do končanega štiri-najstega leta, kar je seveda zahtevalo več šolskega prostora in več učiteljev³¹. Zakon je vnesel v šolsko življenje še druge novosti, za nas Slovence je pomenil veliko pridobitev, saj je določal, da je slovenščina učni jezik v vseh ljudskih šolah, kjer prebivajo Slovenci. Seveda pa to še ni pomenilo, da so slovenščino kot učni jezik vpeljali kar čez noč. Bilo se je treba bojevati za svoje šole, še zlasti v obrobni krajih slovenskega ozemlja.

V primerjavi z drugimi kraji na Slovenskem je v Slovenski Istri ustanavljanje šol in uveljavljanje slovenščine v šoli potekalo nekoliko počasneje, ker ni bilo zadosti učiteljev in razpoložljivi šolski prostor ni zadoščal za vse šoloobvezne otroke. Zakon je dopuščal, da zaostale pokrajine lahko prilagodijo trajanje obveznosti krajevnim razmeram. To možnost je izkoristil tudi istrski deželni zbor in se odločil za šestletno šolsko obveznost od končanega šestega do končanega dvanajstega leta, dodal pa je večerno ponavljalno šolo do 14. leta³².

Oglejmo si število slovenskih osnovnih šol v posameznih obdobjih po uveljavitvi osnovnošolskega zakona 1869.

V šolskem letu 1864/65 je bilo v Istri 28 slovenskih šol, in sicer 21 v koprskem in 7 v voloskem okraju. Državna statistika za šolsko leto 1870/71 navaja le 20 slovenskih šol. Leta 1890 je bilo v Istri 28 šol s slovenskim učnim jezikom. Leta 1895 je znana že kategorizacija slovenskih šol, ki naj bi jih bilo 30, in sicer 20 v koprskem in 10 v voloskem okraju: 1 trirazrednica, 5 dvorazrednica, 16 enorazrednic, 7 zasilnih šol in 1 potovalna šola. Poleg teh je navedena še 1 dvojezična italijansko-slovenska šola. V letu 1900 se je število osnovnih šol v voloskem okraju znižalo na 9, v koprskem pa je ostalo nespremenjeno. Italijansko uradno poročilo navaja za leto 1913 za koprski okraj le 23 šol³³, medtem ko Viktor Car Emin pravi, da je bilo 31. decembra 1914 v koprskem okraju 24 slovenskih šol³⁴.

Lahko povzamemo, da se število slovenskih ljudskih šol od uveljavitve zakona do 1900 ni bistveno povečalo; povečala pa se je njihova vloga v oblikovanju slovenske nacionalne zavesti, saj so se vrasle v okolje in je v njih potekal pouk v slovenskem jeziku.

Pomemben prispevek k utrjevanju slovenske šole v Istri so po letu 1875 dali maturanti slovenskega učiteljišča v Kopru. Po preureditvi primorskih učiteljišč leta 1875 sta v Kopru poleg italijanskega učiteljišča začeli delovati še slovensko in hrvaško učiteljišče. V tem času

30 VI. Schmidt, o.d., 327.

31 VI. Schmidt, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred 100 leti, Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, 9-10.

32 VI. Schmidt, Osnovna šola..., 16.

33 D. Pahor, Pregled razvoja osnovnošolskega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, 294-295.

34 Viktor Car Emin, hrvatske i slovenske škole u Istri uoči italijanske okupacije godine 1918, Pedagoški rad, Zagreb 1949, 352.

je tem krajem zelo primanjkovalo učiteljev, učiteljišče naj bi zagotavljalo stalen priliv učiteljskega kadra. V prvih letih delovanja je slovensko učiteljišče dalo le nekaj učiteljev, toda v naslednjih jih je iz šole prihajalo vedno več. V 34 letih, do leta 1909, ko se je učiteljišče po veliki stavki učiteljsčnikov preselilo v Gorico, je koprsko učiteljišče izobrazilo 426 slovenskih učiteljev, ki so postali na Primorskem in v Istri stebri slovenske kulture. Prav ti učitelji imajo največ zaslug, da se je uspešno končalo obdobje našega narodnega preporoda³⁵.

V razvoju slovenskega šolstva v Istri ima velike zasluge Ciril-Metodova družba (CMD), ustanovljena v Ljubljani 5. junija 1886. Že na začetku je imela 25 podružnic. Njen glavni namen je bil skrbeti za slovenske šole v tistih krajih, ki so bili najbolj izpostavljeni nemškemu in italijanskemu pritisku, torej na robovih slovenskega etničnega ozemlja. Dajala je tudi podpore revnim šolam in opremljala učilnice. CMD za Istro

ustanovljena 1893 s sedežem v Opatiji, je imela podružnice v Kopru, Dekanih, Podgradu in pri Sv. Barbari v Miljskih hribih. Tudi v Trstu je istrska CMD imela svojo podružnico³⁶. Pred koncem prve svetovne vojne je družba vzdrževala 45 osnovnih šol in 10 otroških vrtcev³⁷.

Prva družbina osnovna šola s slovenskim učnim jezikom je bila ustanovljena 12. marca 1908 v Rakitovcu pri Buzetu. Proti koncu leta 1910 je bila ustanovljena šola s slovenskim učnim jezikom pri Sv. Barbari nad Miljami in je imela prvo leto 65, naslednje pa kar 77 učencev³⁸. S preselitvijo slovenskega učiteljišča iz Kopa v Gorico in z ukinitvijo enorazredne vadnice so koprski Slovenci ostali brez svoje šole. V šolskem letu 1911/12 je bila zato odprta v Kopru zasebna šola istrske CMD³⁹. Ob velikem nasprotovanju piranskih Italijanov je bila četrta slovenska šola CMD ustanovljena leta 1913 v Luciji pri Portorožu⁴⁰.

Učenci šole Društva Cirila in Metoda iz Sv. Lucije v letih 1912-1914.

35 S. Vilhar, Slovensko učiteljišče v Kopru 1875-1909, 70.

36 Izveščje Družbe sv. Cirila i Metoda za Istru, Opatija 1912, 46-52.

37 V. Car Emin, o.d., 352.

38 D. Pahor, o.d., 283.

39 Ročni zapisnik za šolsko leto 1912/13, Ljubljana, 107.

40 Slovenski Branik, Ljubljana 1914, 143.

Pol leta po ustanovitvi CMD je bila v Roveretu ustanovljena italijanska organizacija "*Pro patria*", kasnejša *Legha nazionale* (LN) z namenom ustanavljati italijanske šole v mejah cesarstva, v krajih z mešanim prebivalstvom⁴¹. Pripomniti je treba, da se programa CMD in LN bistveno razlikujeta: medtem ko si LN zlasti v Istri prizadeva, da bi v šoli v otrocih slovenskega porekla bolj ali manj razvila italijansko nacionalno zavest, CMD želi le, da bi se Slovenci čutili Slovane⁴². Prva Legina šola v Istri je bila ustanovljena pri Sv. Kolombanu v Miljskih hribih 1892, nadaljnje Legine šole so nastale v Krvavčah 1906 in v Bižičih v Miljskih hribih 1911⁴³. V drugih slovenskih krajih je Lega ob slovenski šoli ustanovila italijanski oddelek ali šolo (Pomjan, Koštabona) ali pa vpeljala italijanščino kot drugi jezik (Korte nad Izolo, Merežige, Boršt, Truške, Šmarje pri Kopru, Sv. Anton, Sv. Peter, in sicer na podlagi stare avstrijske odredbe⁴⁴).

V zvezi z ustanavljanjem družbinih ljudskih šol je zanimiva Polemika dr. Andreja Vovka o učnem jeziku na Ciril-Methodovi šoli v Sv. Luciji pri Portorožu, objavljena v Slovenskem morju in zaledju, Koper 1981, št. 4/5, str. 77-88. Avtor ugotavlja, da slovenska "Družba sv. Cirila in Metoda ni imela posebnega razumevanja za šolske stiske istrskih Slovencev, ker naj bi ji njeno šolstvo v Trstu prizadevalo "toliko stroškov, da se ni mogla lotiti šolskega dela v Istri". Na njeno mesto je "vskočila" njena istrska "posestrina", ki je ustanavljala osnovne šole v slovenskih krajih. V slovenskem delu Istre opazimo torej prepletanje dejavnosti obeh CMD, ki sta imeli v tej pokrajini tudi vsaka svoje podružnice. Da med obema sestriškima CMD ni vse potekalo gladko, moremo razbrati iz poskusa njune združitve, kar je slovensko vodstvo CMD poskuse združevanja označilo kot "nevarne"; svojega zavračanja pa ni podrobneje utemeljilo. Razmerje med obema CMD in njuno delovanje v slovenskem delu Istre bo nedvomno terjalo natančnejšo preučitev. Vsekakor lahko z gotovostjo trdimo, da so obstajali poskusi, da bi v Slovenski Istri ustanavljali osnovne šole s hrvaškim učnim jezikom. Ob koncu polemike "Učiteljski tovariš", ljubljanski list, obvešča svoje bralce o rešitvi vprašanja učnega jezika na šoli v Sv. Luciji in sicer tako, da je izbor prepuščen starešem solarjev. Predlagana rešitev je bila v tedanjih razmerah gotovo najbolj demokratična. Žal pa moramo pripomniti, da so spore med Slovenci in Hrvati še najbolj ko-

ristno "vnovčili" italijanski nacionalisti.

V drugem prispevku Andreja Vovka Vprašanje zastopnika učiteljstva v vodstvu "Družbe sv. Cirila in Metoda" v obdobju Avstro-Ogrske, objavljenem v Zborniku za zgodovino šolstva in prosvete 16, Ljubljana 1983, str. 53-64, obravnava polemiko med vodstvom Družbe sv. Cirila in Metoda ter Zaveze avstrijsko-jugoslovanskih učiteljskih društev o zastopniku učiteljstva v Družbi. Na letni skupščini Zaveze, ki je bila 14. in 15. avgusta v Trstu, so sprejeli sklep, naj bi prišel v vodstveni odbor Družbe vsaj en ljudsko-šolski učitelj. To zahtevo utemeljujejo učitelji z dejstvom, da je CMD "eminentno šolska družba, ki vzdržuje ljudske šole" in "bi gotovo ne bilo na kvar, ako dobi v odbor tudi strokovnjaka ljudsko-šolskega učitelja". Dopis vodstvo Zaveze sta podpisala Luka Jelenc kot predsednik in Dragotin Česnik kot tajnik. Toda do zastopnika ni prišlo. Ugotovimo lahko, da so mnoga društva kot tudi Družba sv. Cirila in Metoda postale žrtev slovenskih strankarskih bojev, ki Slovincem, za katere so bila ustanovljena, ker jih je ogrožalo nemško in italijansko raznarodovalno nasilje, nikakor niso koristili.

Slovenske ljudske šole v Istri so nastajale v obdobju od 1819 do 1917. Šole so delovale v naslednjih krajih: Lazaret - Bertoki, Izola, Korte, Merežige, Boršt, Truške, Škofije, Plavje, Sv. Barbara - Korošci, Božiči, Pomjan, Koštabona, Šmarje, Rakitovec, Movraž, Kaštel, Sv. Lucija pri Portorožu, Sv. Peter, Osp, Dekani, Kubed, Loka, Podpeč, Hrastovlje, Sv. Anton, Koper, Krvavče, Sočerga, Čmotiče, Tinjan in Rizana⁴⁵.

V nadaljevanju navajamo vse ljudske šole v koprskem okraju, nastale do leta 1914 in med vojno 1915-18, z naslednjimi podatki: občina in kraj delovanja, tip šole, leto nastanka, število učiteljev ob popisu šole, učni jezik, položaj drugega jezika (!) - slovenščine ali italijanščine, ustanovitelj (pri društvenih šolah):⁴⁶

Občina Koper

1. Koper, moška ljudska šola (odslej LŠ), pred letom 1875, 12 učiteljev 1913, učni jezik italijanščina.
2. Koper, ženska LŠ, pred letom 1875, 11 učiteljev 1911, učni jezik italijanščina.
3. Koper, LŠ CMD, šolsko leto 1911/12, učni jezik slovenščina.
4. Lazaret-Bertoki, LŠ, 1981, 3 učitelji 1897, učni jezik

41 C. Cottone, o.d., 111.

42 Angelo Vivante, *Irredentismo adriatico*, Trst 1945, 196, 170.

43 D. Pahor, o.d., 277.

44 C. Cottone, o.d., 229-232.

45 Milan Žerjav, *Šolstvo in ljudskoprosvetna dejavnost pod Avstrijo, Slovenska Istra v boju za svobodo*, Koper 1976, 75.

46 C. Cottone, o.d., 229-232 in 244; šola pod zaporedno št. 3: Ročni zapisnik za šolsko leto 1912/13, Ljubljana, 187; šola pod zaporedno št. 7: Vl. Schmidt, o.d., III., 304; šola pod zaporedno št. 15; D. Pahor, o.d., 283; šola pod zaporedno št. 33: Slovenski Branik, Ljubljana, 1914, 143. Opomba: Naziv "drugi jezik" je preveden iz italijanskega vira "la seconda lingua".

italijanščina in slovenščina; leta 1905 se šola razcepi na italijansko šolo z 2 učiteljima in na slovensko s 3 učitelji 1912.

Občina Izola

5. Izola, moška LŠ, pred letom 1875, 11 učiteljev 1913, učni jezik italijanščina.
6. Izola, ženska LŠ, pred letom 1875, 10 učiteljev 1913, učni jezik italijanščina.
7. Izola, LŠ, pred letom 1870, učni jezik slovenščina.
8. Korte, LŠ, 1820, 3 učitelji 1913, učni jezik slovenščina, italijanščina kot drugi jezik (dj), obvezna od II. razreda.

Občina Marezige

9. Marezige s podružnico v Babičih, LŠ, 1886, 2 učitelja 1903, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj obvezna.
10. Boršt, LŠ, 1913, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj pogojno obvezna.
11. Truške, LŠ, 1913, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj fakultativna.

Občina Milje

12. Škofije, LŠ, 1820, s podružnico na Plavjah 1864, 4 učitelji 1911, učni jezik slovenščina.
13. Škofije, LŠ, 1900, 1 učitelj, učni jezik italijanščina.
14. Kolomban, LŠ LN, 1892, 2 učitelja 1912, učni jezik italijanščina, podružnica Čampore.
15. Sv. Barbara - Korošci, LŠ CMD, 1910, 77 učencev, učni jezik slovenščina.
16. Božiči, LŠ LN, 1911, 2 učitelja, učni jezik italijanščina, slovenščina, dj obvezna.
17. Božiči, LŠ, 1916, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj pogojno obvezna.

Občina Pomjan

18. Pomjan, LŠ, 1864; leta 1910 slovenski in italijanski oddelek, italijanščina ali slovenščina kot dj obvezen za učence v obeh oddelkih; 1912 se osnujeta dve šoli: slovenska in italijanska, v vsaki po 1 učitelj.
19. Koštabona, LŠ, 1912, 1 učitelj, učni jezik italijanščina, slovenščina, dj fakultativna.
20. Koštabona, LŠ, 1912, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj fakultativna.
21. Šmarje s podružnico v Gažonu, LŠ, 1864, 3 učitelji, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj neobvezna; podružnica v Gažonu se 1910 preseli v Sergaše.
22. Krkavče, LŠ, LN, 1906, učni jezik italijanščina.
23. Krkavče, LŠ, 1917, učni jezik slovenščina.

Občina Buzet

24. Rakitovec, LŠ CMD, 1908, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, od 1913 italijanščina, dj pogojno obvezna od III. razreda.
25. Movraž, LŠ, 1864, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina in nemščina, dj fakultativna.
26. Sočerga, LŠ, 1864, ponovno 1914, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj pogojno obvezna od III. razreda dalje.

Občina Piran

27. Piran, mestna moška šola, 1869/70, 8 učiteljev 1909, učni jezik italijanščina.
28. Piran, ženska LŠ, 1869/70, 10 učiteljev 1913, učni jezik italijanščina.
29. Piran, mestna ženska šola, 1898, 4 učitelji 1900, učni jezik italijanščina.
30. Kaštel, LŠ, 1893, 2 učitelja 1907, učni jezik italijanščina.
31. Kaštel, 1864, 19 učencev, učni jezik slovenščina.
32. Sečovlje in Sv. Lucija, LŠ, 1903, učni jezik italijanščina; 1906 se osnujeta dve šoli: v Sv. Luciji, 3 učitelji 1912, v Sečovljah, 3 učitelji 1913; v obeh šolah je učni jezik italijanščina.
33. Sv. Lucija, LŠ CMD, učni jezik slovenščina.
34. Strunjan, LŠ, 1906, 2 učitelja 1909, učni jezik italijanščina.
35. Sv. Peter, 1914, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj obvezna od II. razreda dalje.

Občina Dolina

36. Osp, LŠ, 1819, 2 učitelja, učni jezik slovenščina.
- Občina Klanec
37. Črnotiče, LŠ, 1887, 1 učitelj, učni jezik slovenščina.

Občina Dekani

38. Dekani, LŠ, 1890, 3 učitelji 1913, učni jezik slovenščina.
39. Tinjan, LŠ, 1864, ponovno 1917, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, nemščina, dj pogojno obvezna.
40. Kubed, LŠ, 1862, 1 učitelj, učni jezik slovenščina.
41. Loka, LŠ, 1864, 2 učitelja 1901, učni jezik slovenščina.
42. Podpeč, LŠ, od 1912 - 1914 podružnica Loke, 1914 se osamosvoji, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj pogojno obvezna od III. razreda dalje.
43. Hrastovlje, LŠ, 1917, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, nemščina, dj pogojno obvezna.
44. Sv. Anton, 1821, 2 učitelja 1903, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj neobvezna.

Šole po drugem jeziku

drugi jezik šole	število								
	vse	bdj	slo	ito	slf	itf	itn	itpo	npo
slovenske	27	12		3		3	2	5	2
italijanske	15	13	1		1				
slov.-ital.	2		2	1					
skupaj	44	25	2	4	1	3	2	5	2

Legenda:

- bdj - brez drugega jezika
slo - slovenščina obvezna
ito - italijanščina obvezna
slf - slovenščina fakultativna
itf - italijanščina fakultativna
itn - italijanščina neobvezna
itpo - italijanščina pogojno obvezna
npo - nemščina pogojno obvezna

Na podlagi podatkov v preglednici in tabeli 2 lahko povzamemo naslednje ugotovitve:

1. Tja do leta 1917 so delovale ljudske šole v Slovenski Istri v vseh mestih, večjih krajih in celo v nekaterih manjših naseljih.

2. Slovenske šole so razen v Piranu delovale na celotnem ozemlju Slovenske Istre.

3. V predmetniku ljudskih šol se italijanščina, slovenščina in nemščina pojavljajo tudi kot drugi jezik.

4. Drugi jezik se pojavlja le na podeželju:

- skoraj polovica slovenskih šol ima v predmetniku italijanščino kot drugi jezik;

- slovenščina kot drugi jezik je zastopana le v italijanskih šolah v Koštaboni in Božičih;

- nemščino kot drugi jezik imata šoli v Hrastovljah in na Tinjanu; učenci v Movražu imajo na voljo poleg italijanščine še nemščino;

- slovenščina in italijanščina se enakopravno pojavljata na šolah v Bertokih in Pomjanu.

5. Drugi jezik se po viru, navedenem pod št. 49, pojavlja v predmetniku šole kot obvezen, neobvezen, fakultativen in pogojno obvezen.

6. Med prvo svetovno vojno so odprli slovensko šolo v Božičih (1916), ponovno v Sorčegi (1914), Sv. Petru (1914), Krikavčah (1917), ponovno v Tinjanu (1917), Hrastovljah (1917) in Podpeči (1914).

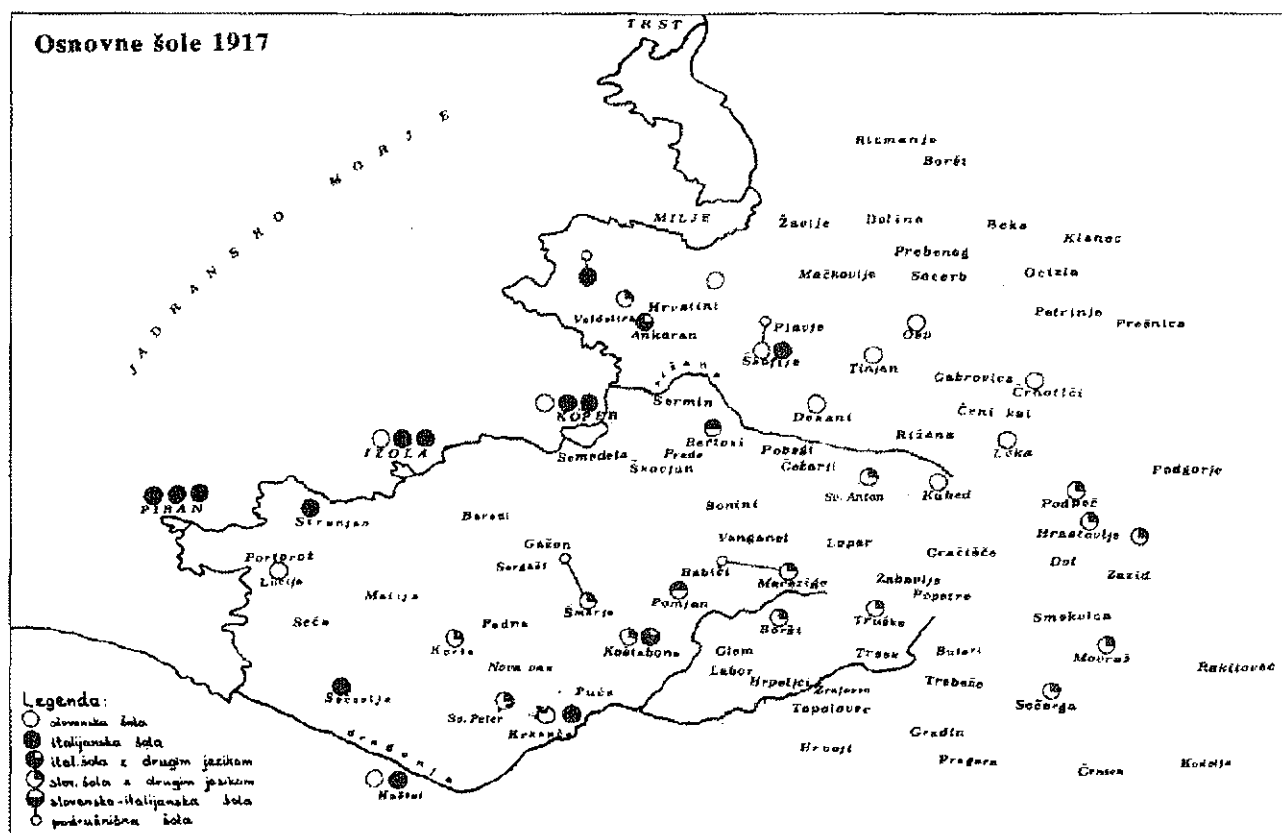
7. Po razcepitvi šole v Bertokih na slovensko in italijansko ter po preoblikovanju oddelkov v Pomjanu v samostojne šole je bilo v Slovenski Istri 29 slovenskih šol z 2 podružnicama in 17 italijanskih šol.

Po končani vojni, jeseni 1918, so vse šole, ki so zaradi vojnih razmer delovale okrnjeno, nadaljevale z rednim šolskim delom v statusu, ki so si ga pridobile v Avstro-ogrski monarhiji. Edino slovenska šola v Sv. Petru, kot navajajo italijanski viri, se v šolskem letu 1918/19 na zahtevo krajevnega prebivalstva preoblikuje v italijansko šolo⁴⁷. Ohranjeno pa je protestno pismo vaščanov Sv. Petra, naslovljeno komisariatu za avtonomne zadeve istrske province v Poreču, ker je piranski župan odstavil občinskega zastopnika vasi Jožefa Koščico; le-ta je namreč zahteval slovensko šolo v Sv. Petru⁴⁸.

Po podatkih iz uradne statistike je bilo ob koncu šolskega leta 1918/19 v koprskem okraju, po takratni upravni razdelitvi, 28 slovenskih šol, 4855 učencev v 53 oddelkih in 53 učiteljev.

47 C. Cottone, o.d., 141.

48 Kopijo pisma hrani Avgust Gojković, dolgoletni ravnatelj osnovne šole v Sv. Petru; original je v Pokrajinskem muzeju v Kopru.

Osnovne šole 1917.

SLOVENSKE ŠOLE PO LETU 1918, GENTILEJEVA ŠOLSKA REFORMA

Takoj po prihodu Italije v naše kraje so šolske oblasti začele razmišljati, kako bi se lotili raznarodovanja slovenske šole. O tem se lahko prepričamo že ob pogledu na poročilo, ki ga je šolski urad generalnega civilnega komisariata poslal svojemu vrhovnemu šefu ob zaključku šolskega leta 1918/19. V poglavju o jezikovnih področjih Julijske krajine predlaga: Julijska krajina naj se razdeli v tri ločena področja. V prvo, ki je čisto italijansko, spada ozemlje, kjer je od 85 do 100% učencev italijanskih šol; v drugo ozemlje, kjer je prebivalstvo po narodnosti mešano; tretje področje pa je čisto slovensko. V prvem področju naj bo učni jezik izključno italijanski. Na te šole naj se namestijo učitelji iz drugih provinc kraljestva. Ukrep bo sprostil sedanje domače učiteljstvo, ki bo tako na razpolago za jezikovno mešano področje. Na drugem področju naj bo glavni učni jezik italijanski. Kjer bo pomembno visok odstotek ne-italijanskih učencev in bo politični položaj to terjal, naj

bo na prošnjo staršev uvedeno nekaj tedenskih ur pouka v maternem jeziku, in sicer na način, ki bi se določil od primera do primera. Predlog tudi ne izključuje možnosti, da bi v nekaterih primerih, kjer je večina učencev slovenske narodnosti, poleg italijanske bile tudi avtonomne slovenske šole. Na šole drugega področja naj bi nameščali učitelje iz Julijske krajine, ki naj bi s pošolskimi aktivnostmi podprli asimilatorsko delo šole. Tudi na tretjem, popolnoma slovanskem področju, naj bi poučevali učitelji Primorci. Nujno pa je, da se v pošolsko aktivnost učinkovito vključi tudi LN⁴⁹. Lega se je odzvala pozivu in začela svoj izvorni program prilagajati novim razmeram. V njenem Manifestu iz maja 1920 je med drugim zapisano, da je treba nalogi dati novo usmeritev, okrepiti delovanje predvsem na predšolskem področju in v pošolskih dejavnostih⁵⁰.

V tem času je slovenska šola preživljala hude čase. Nova oblast je namreč začela preganjati slovenske učitelje, saj je še pred reformo odpustila kar 200 slovenskih in hrvaških učiteljev⁵¹. Prosvetni minister v italijanski vladi Giovanni Gentile je proteste slovenskih in

49 D. Pahor, o.d., 320-321.

50 C. Cottone, o.d., 142.

51 L. Čermelj, Slovinci in Hrvati pod Italijo, Ljubljana 1965, 60.

hrvaskih poslancev zaradi diskriminacije slovenskega šolstva zavračal kot neutemeljene. V odgovor poslancu Karlu Podgorniku je minister 18. februarja 1923 napovedal bližnjo objavo svojega zakona in napoved sklenil z besedami: "Italija terja od državljanov, da govorijo državni jezik, in z upravičenim ponosom vas opozarjam, da je italijanska kultura v vseh časih svetilnik civilizacije ter čast in ponos našega ljudstva⁵²." Šolska naredba, znana pod imenom Gentilejeva šolska reforma, sprejeta 1. oktobra 1923 pod št. 2185 (objavljena v *Gazzetta ufficiale*, št. 250 z dne 24. oktobra 1923), je postopno odpravila slovenščino kot učni jezik v vseh slovenskih šolah. Na slovenske šole se namreč nanašata 4. in 17. člen. Četrti člen določa, da se v vseh šolah kraljevine poučuje v državnem jeziku. Ob meji, kjer se običajno govori drug jezik, se bo ta jezik učil kot predmet v dodatnih urah. Pouk drugega jezika je obvezen za drugorodne učence, za katere so v začetku leta prosili za vpis njihovi starši ali zakoniti zastopniki⁵³. Postopno odmiranje slovenske šole je določil 17. člen: Z začetkom šolskega leta 1923/24 bo uvedena v vseh prvih razredih tujejezičnih osnovnih šol italijanščina kot učni jezik. V šolskem letu 1924/25 se bo tudi v drugih razredih omenjenih šol poučevalo v italijanščini. V naslednjih šolskih letih se bo ravnalo enako z naslednjimi razredi, dokler se ne bo v vseh razredih osnovnih in meščanskih šol poučevalo v italijanščini⁵⁴. Dosedanji učni jezik naj bi postopoma uvedli kot drugi jezik v dodatnih urah.

Šolske oblasti so se zavedale, da bodo z uveljavljanjem šolske reforme na Primorskem naleteli tudi na odpor. Perfekti so bili zadolženi, da pripravijo prebivalstvo na reformo in da izvedejo vse ukrepe, ki so potrebni za uresničitev reformnega načrta. O tem so morali poročati na ministrstvo v Rim. Koprski podprefekt v poročilu 4. januarja 1924 št. 4012336 pravi, da na njegovem področju uvedba šolske reforme ni povzročila pomembnih spopadov, vendar ugotavlja, da te spremembe (postopno uvajanje italijanskega učnega jezika, o.p.) niso dobro sprejeli. In to ne samo običajni iredentistični voditelji in agitatorji, ampak tudi večina kmečkega prebivalstva, ki se sploh ne ukvarja s politiko in ki je, sicer ne z zanesljivo lojalnostjo, vendar vsaj z dobrohotno ravnodušnostjo sprejela novi režim. Drugojezično prebivalstvo ne odklanja italijanščine, nasprotno, to cenijo in želijo, vendar je splošna želja oče-

tov, da bi njihove otroke poučevali v materinščini⁵⁵.

Čeprav je zakon določal postopno uvajanje italijanskega jezika v slovenske šole, so krajevne oblasti še pospeševale poitalijančevanje slovenskih šol. Na nekaterih nize organiziranih šolah so že prvo leto uvedli pouk v italijanščini tudi v naslednjih razredih, ki so bili združeni v skupnem oddelku s prvim razredom⁵⁶. Toda uradno, v skladu z zakonom so bile slovenske šole dokončno odpravljene ob koncu šolskega leta 1928/29. Zgodilo se je tako, kot je določil Rim - *Roma locuta, causa finita*. Čeprav je Italija ob prihodu na Primorsko obljubljala, da bo dala Slovincem enake pravice kot drugim svojim državljanom - šole v maternem jeziku in še več, kot je dala Avstrija - je v petih letih odpravila stoinvečletno last Slovencev, slovenske šole. Vzeli so eno temeljnih človekovih pravic, opismeniti se in komunicirati v maternem jeziku, spoznavati zgodovino in kulturo svojega naroda, kar je pomemben pogoj za razvijanje in krepitev nacionalne zavesti.

Poseben problem za italijanske oblasti je predstavljalo slovensko učiteljstvo. Vlada je 22. novembra 1925 izdala zakon št. 2191, s katerim je omogočila slovenskim učiteljem, da so bili to leto še v službi, da bi opravili v dveh letih poseben izpit, ki bi jim dal pravico poučevati na italijanskih šolah. Razpisani so bili trije izpitni roki z ministrskimi odloki 1927, 1928 in 1929⁵⁷. Toda kmalu so se zavedali, da bi bila italijanska šola brez italijanskih učiteljev neuspešna, in če jih nima, bi bilo bolje, da bi bila zaprta⁵⁸.

Fašistični zakonodajalci so z zakonom št. 2300 z dne 24. decembra 1925 uveljavili pravico, da preženejo nezazelene državne uslužbenke z domačih tal. Z zakonom so pooblastili vlado, da lahko odpusti civilne in vojaške uslužbenke, če pri opravljanju svojega dela ne dajejo zadostnega jamstva za lojalno izpopolnjevanje svojih dolžnosti ali če njihovo vedenje ni v skladu s splošnimi političnimi navodili vlade⁵⁹. Šolske oblasti so na podlagi tega zakona začele odpuščati slovenske učitelje ali pa jih premeščati v notranjost države⁶⁰. V kratkem času so zdesetkali vrste slovenskega učiteljstva. Toda skrb za slovensko besedo se je preselila v cerkev in slovenski dom. V tej zvezi naj omenimo besede poslanca dr. Besednjaka, ki jih je izrekel v rimski zbornici: "Ko bodo vse naše šole odpravljene in učitelji odstavljeni, se bo spremenila vsaka slovenska družina v šolo in vsi starši bodo postali učitelji, ki bodo prenašali

52 Vjekoslav Bratulić. Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Zagreb 1955, 84.

53 V. Bratulić, o.d., 42.

54 C. Cottone, o.d., 155.

55 V. Bratulić, o.d., 45.

56 V. Bratulić, o.d., 48.

57 C. Cottone, o.d., 157.

58 Arhiv narodnega sveta, fasc. 304, dokument 17.

59 L. Čermelj, o.d., 61.

60 INV, fasc. 304, 15.

iz roda v rod naš jezik in narodno zavest. Zakoni držav so spremenljivi, narod pa živi večno⁶¹."

V šolo so prihajali fašistični učitelji; šolski skrbniki so si prizadevali, da bi v to "sveto obmejno ozemlje" dobili primerno število učiteljev iz notranjosti države, zlasti politično zaupne moške brez družine. Učiteljem so dajali posebne nagrade⁶². Toda po 20 letih raznarodovanja so sami fašistični veljaki priznali polom in predlagali zamenjavo učiteljc z učitelji, izredne nagrade, prednosti pri napredovanju ipd., da ne bi bilo doslej opravljeno delo zaman⁶³.

Tako je bilo najbolj mračno obdobje v zgodovini primorskih Slovencev, ko Slovenec ni smel biti to, kar je, in ko so uporne čakali zapori Regina Coeli, otoki Lipari ali Bazovica.

ŠOLA PO KAPITULACIJI ITALIJE. PARTIZANSKO ŠOLSTVO

Takoj po kapitulaciji Italije se je na Primorskem začelo, kjer je bilo le mogoče, obnavljanje kulturnih institucij in šole s slovenskim učnim jezikom. Ljudje so prav kmalu začeli samoiniciativno obnavljati pouk v slovenskem jeziku v tako imenovanih partizanskih šolah. Narodnoosvobodilni svet za Slovensko Primorje je v zvezi s partizanskim šolstvom izdal več odlokov: odlok z dne 22. oktobra 1943 je določal ustanavljanje partizanskih šol na Primorskem; drugi odlok z dne 9. novembra 1943 pa je določal, da mora biti pouk v partizanskih šolah obvezen do 14. leta starosti in da je treba vse poklicne učitelje namestiti na partizanske šole; tretji odlok iz 17. decembra 1943 je priporočal okrožnim NOO, naj ustanavljajo tajne učne krožke v tistih krajih, kjer ni bilo mogoče odpreti javne šole, to je v krajih, kjer je imel sovražnik svoje postojanke; četrti odlok z dne 20. decembra 1943 je objavil imenovanja prvih šolskih nadzornikov za okrožja, okraje in rajone; peti odlok iz 12. marca 1944 je obveščal, da se je pri SNOŠ ustanovil odsek za prosveto.

Partizanske šole v Istri so delovale s prekinitvami ob sovražnikovih vdorih do osvoboditve. Iz poročila šolske nadzornice Brede Preinfalk ob koncu šolskega leta 1943/44 je razvidno, da je v Istrskem okrožju delovalo 30 šol, v katerih je bilo 1100 učencev in 33 učiteljev (1 kvalificiran in 32 nekvalificiranih).

Prva partizanska ali pomožna šola je bila ustanovljena v Rižani, njena prva partizanska učiteljica je bila Rozalija Kofol - Zvezda iz Kortine pri Rižani. Zbrala

je otroke iz Rižane in bližnjih zaselkov ter začela s poukom v šoli, ki stoji ob glavni cesti. Ker pa je bila izpostavljena okupatorjevemu nadzorstvu, so jo preselili v Rožar. Na nekaj šolah so poučevali tudi duhovniki, somišljeniki ali sodelavci NOB; župnik Jože Kocjan iz Loke, Ivan Budin iz Kubeda, Lojze Rozman iz Dekanov; on je poučeval v Srednji Škofiji. Breda Preinfalk je na vseh šolah po dan ali dva v tednu poučevala slovenski jezik. V posameznih krajih so na njeno pobudo začeli ustanavljati večerne tečaje (Gabrovica, Osp, Socerb, Kastelec, Praproče, Črnotiče, Zazid in Rakitovec; Rožar, Štepani, Krnica, Loke - Brezovica, Dol, Kubed in Polecitči); tečaji so bili dvakrat ali trikrat na teden za mladino v starosti od 14. leta dalje in za odrasle.

Šolsko leto 1944/45 se je začelo 1. oktobra 1944. V drugem šolskem letu so partizanske šole nadaljevale pouk, vendar jih je precej prenehalo zaradi večje sovražnikove kontrole. Posebno istrski okraj (na območju bivšega Istrskega okrožja so bili ustanovljeni istrski, Socerbski, Loparski in Obalni okraj) so nadzorovali fašisti in Nemci iz Buzeta, Buji in Oprtlja. V poročilu šolske nadzornice prosvetnemu odseku pri PNOO za Slovensko Primorje beremo:

1. V Socerbskem okraju so v drugem šolskem letu 1944/45 pričele s poukom šole v Borštu pri Trstu, Beki in Ocizli z večernimi tečaji v vseh treh vaseh.

2. V Loparskem okraju so se v začetku septembra pričeli večerni tečaji v 14 vaseh, ki pa so ob prihodu sovražnika prenehali; v 12 vaseh, kjer se je v prvem šolskem letu odvijal pouk, ima okupator 12 postojank; v tem času je sovražnik v okraju ubil štiri partizanske učiteljice: Cvetko Glavina, Elviro Vatovec, Moniko Lovrečič in Veroniko Bonin.

3. V Istrskem okraju sta v prvem šolskem letu delovali dve šoli, v drugem nobena zaradi stalnih sovražnikovih pohodov.

4. V Obalnem okraju ni bilo mogoče odpreti nobene slovenske partizanske šole, čeprav so bili imenovani prosvetni referenti. V obalnih mestih so po razpadu Italije še naprej delovale italijanske šole, v primestnih območjih ter na izolskem in piranskem podeželju so šole ostale zaprte do osvoboditve.

V Slovenski Istri je z večjimi ali manjšimi presledki od kapitulacije Italije do osvoboditve, če pristejemo še kraje v današnji sezanski in dolinski občini (Italija), delovalo 57 partizanskih šol in 15 tečajev. Poudarimo naj, da okupatorju na podeželju ni uspelo ustanoviti nobene šole⁶⁴.

61 Goriška srečanja, Nova Gorica 1965, 29.

62 INV, fasc. 304, dokument 26.

63 INV, Goriški arhiv, fasc. 305.

64 Poglavlje o partizanskem šolstvu je povzeto po članku Milana Žerjava Partizansko šolstvo, Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976, 533-569.

ANNALES 6/'95

Milan MARUŠIČ, SLOVENSKA ŠOLA V ISTRI, 179-196

Šola	Obnovitev pouka	u	Število r/o	U	Obdobje 1943-45
1. Ankaran	3. februar 1946	15	4/1	1	
2. Babiči	10. oktober	69	3/2	2	PŠ
3. Baredi	28. oktober	24	4/1	1	
4. Boršt	1945	119	2/2	PŠ	
5. Butari	1946	20	2/1	1	PŠ
6. Čežarji	1. oktober	99	4/2	2	PŠ
7. Črnica ^{XX}	1. oktober	69	2/1	1	
8. Dekani	1. oktober	146	6/4	4	župnik
9. Gažon	10. oktober	99	3/2	2	PŠ
10. Gradin	24. oktober	118	3/2	2	PŠ župnik
11. Hrastovlje	7. november	82	3/2	2	PŠ
12. Hrvatini ^X (Božiči)	1945				
13. Izola	6. novembra	64	6/1	1	
14. Kodolje ^{XX}	15. december	33	3/1	1	
15. Koper	november	76	3/3	3	
16. Korte	1. oktober	166	4/3	3	
17. Koštabona	22. oktober	95	3/2	2	
18. Krkavče	5. oktober	103	3/2	2	
19. Kubed	26. decembra	72	3/2	2	PŠ
20. Labor	1946	35	2/1	1	PŠ
21. Loka	1945	70	3/1	1	PŠ
22. Malija	18. oktober	116	4/3	3	
23. Manžan	22. oktober	53	3/1		
24. Merezige	1. oktober	99	3/2	2	PŠ
25. Movraž	november	62	3/1	1	PŠ
26. Nova vas	6. novemer	61	3/2	2	
27. Osp	1. december	75	4/2	2	PŠ
28. Padna	12. oktober	62	4/2	2	
29. Pomjan	1. oktober	74	3/2	2	
30. Popetre	1945	36	2/1	1	
31. Portorož	17. oktober	53	4/2	2	
32. Prade	1. oktober	103	4/3	3	
33. Pregara	1945	83	3/2	2	
34. Puče	28. oktober	97	3/2	2	PŠ
35. Rižana	8. oktober	66	3/2	2	PŠ
36. Sergaši	11. december	66	4/2	2	
37. Sečovlje	2. november	47	6/1	1	
38. Smokvica	1. novemer	33.	3/1	1	PŠ
39. Sočerga	8. oktober	102	3/2	2	PŠ, župnik
40. Strunjan	15. januar 46	35	3/1	1	
41. Sv. Anton	1. oktober	127	3/2	2	PŠ
42. Sv. Lucija	10. oktober	28	3/1		
43. Sv. peter	9. oktober	120	3/2	2	
44. Škofije, Plavje	1945				PŠ, župnik
45. Šmarje	1945	160	3/3	3	
46. Tinjan	15. oktober	55	3/1	1	PŠ
47. Trebeše	1945	28	3/1	1	PŠ
48. Trsek	1946	46	3/1	1	PŠ
49. Truške	december	94	3/2	2	PŠ
50. Valdoltra	1946	41	3/1	1	
51. Vanganel	december	77	3/2	2	
52. Žernjovec-Belvedur	1946	46	3/1		
		3719	163/87	87	

X - šole v coni A

XX - šole na območju Buzeta

PŠ - partizanske šole

Šola v Krvavčah, ki jo je zgradila LN, 1906 (Foto: M. Marušič, 1952).

SLOVENSKE SREDNJE ŠOLE

V obdobju 1945-47 so bile ustanovljene naslednje srednje šole:

1. Slovenska gimnazija v Kopru je bila ustanovljena 20. oktobra 1945; na začetku je imela 123 učencev, delo-vala pa je v prostorih nekdanjega učiteljišča.
 2. Slovensko učiteljišče v Portorožu, ustanovljeno 15. januarja 1947, 27 učencev, 9 v učiteljskem tečaju, 28 rednih.
 3. Slovenska gimnazija v Portorožu, ustanovljena 15. januarja 1947, vpisanih 95 učencev.
 4. Pomorska in trgovska akademija v Kopru, kasneje v Piranu, ustanovljena 3. marca 1947, 29 učencev.
 5. Tehnična srednja šola, ustanovljena 14. septembra 1947, 56 učencev, ukinjena 26. julija 1948.
 6. Vinarsko-sadjarska šola v Škocjanu pri Kopru, ustanovljena 1947, 22 učencev.
- Posebna šola
 Gluhonemnica Portorož, 7. januarja 1947, 12 otrok.
 Italijanske šole
 Italijanske šole oziroma šole za učence italijanske narodnosti so po osvoboditvi brez prekinitve nada-

ljevale z rednim šolskim delom. V šolskem letu 1945/46 je bilo v 12 osnovnih šolah 2651 učencev, v 7 srednjih šolah (tri nižje srednje šole, tri usmerjevalne in ena gimnazija z licejem) pa 653 učencev.

SKLEPNE BESEDE

V razpravi o slovenski šoli v Istri se nismo posebej poglobljali v okoliščine, ki so odločilno vplivale na porajanje slovenske šole, prav tako nismo posebej opredeljevali sil, ki so ovirale uveljavljanje narodnostnih pravic Slovencev ali jih celo krnili. Ostali smo v splošnih okvirih ter se omejili na kronološki prikaz nastajanja slovenske šole od poznega srednjega veka do sodobnih dni. Bolj pozorno smo obravnavali:

- šole v Istri pred letom 1550,
- Trubarjevo zamisel o osnovni šoli,
- terezijanske šolske reforme in uveljavljanje slovensčine v ljudskih šolah,
- nastajanje slovenske šole v Slovenski Istri v 19. stoletju,
- slovenske šole ob koncu prve svetovne vojne in položaj drugega jezika,

- Gentilejevo šolsko reformo in odpravo slovenskih šol.
- obnavljanje slovenske šole med NOB in po osvoboditvi.

Šolstvo na Primorskem in v Istri terja v okviru slovenskega šolstva posebno obravnavo. Tu, na tem območju, so se namreč križali različni interesi, iredentistični, osvajalni, nacionalistični... V teh krajih je bila zelo aktivna Lega nazionale s svojim napadalnim nacionalizmom, ki je skušal poitalijaniti duše slovenskih otrok. Zavedajoč se, da je šola kraljestvo duha, so začeli na slovenskem ozemlju ustanavljati otroške vrtce in osnovne šole. V kratkem času so zgradili tri društvene šole, na podlagi stare avstrijske naredbe pa vpeljali italijanščino kot drugi jezik v slovenske šole. Če bi bila to dvosmerna skrb, da bi tudi italijanske šole vpeljale slovenščino kot drugi jezik v svoje programe, bi bil to na začetku našega stoletja edinstven primer skrbi za sožitje ob stičišču dveh narodov. Toda žal moramo ugotoviti, da je bila ta "skrb" prepojena z raznarodovalnimi motivi. Ciril-Methodova družba, ki je bila ustanovljena z namenom, da skrbi za slovenske šole v krajih, ki so najbolj izpostavljeni potujčevanju, si je z ustanavljanjem šol in vrtcev prizadevala, da bi se slovenski otroci počutili Slovence.

Četudi so italijanski iredentisti prodrli tudi na slovensko podeželje, se lahko istrski Slovenci ob koncu prve

svetovne vojne pohvalijo z 28 šolami in skoraj 5000 vključenimi učenci v reden pouk. S šolami v Ospu 1819, v Dekanih, Kortah in Škofijah 1920 ter v Sv. Antonu 1921 pa se uvrščajo med druge kraje na Slovenskem.

Odprava slovenskih šol v Istri je najbolj žalostno obdobje v zgodovini narodov na tem ozemlju. To je bilo nasilje velikega nad malim. Če se je italijanski filozof G. Gentile z odpravo slovenskih šol želel vpisati v italijansko nacionalno zgodovino, mu je to uspelo, toda hkrati je zapisan kot hud nasprotnik v slovenski nacionalni zgodovini. Naključje je hotelo, da so se uresničile Besednjakove besede, da so zakoni spremenljivi, narodi pa ostanejo. Italijanski fašizem je razpadel in slovenski narod je po zmagoviti vojni obnovil odpravljene šole.

Slovenski jezik ponovno zaživi v partizanskih šolah takoj po kapitulaciji Italije; to so začetki obnavljanja slovenske šole, odpravljene z znano reformo. Partizanske šole so nastajale, kjer je bilo le mogoče in kjer so le dopuščale vojne razmere. Njihovo delo je izhajalo iz dnevnih potreb osvobodilnega boja; te šole so v slovenski zgodovini šolstva pojav brez primere, ko se šolski program sklada z življenjem, ko je šola odsev dnevnega življenja. Popolno obnoveitev slovenskih osnovnih šol, tudi z vidika programske celovitosti, smo doživeli po osvoboditvi oktobra 1945. Takrat so bile obnovljene osnovne šole povsod in z vsemi značilnostmi.

Dijaki in profesorji portoroskega učiteljišča v sol. letu 1947/48 (foto: M. Marušič, 1948).

Poseben problem v zgodovini slovenske šole v Istri pa je vprašanje ustanavljanja slovenskih srednjih šol. Slovenske srednje šole, če izvzamemo slovensko učiteljske v Kopru, ki je delovalo od 1875 do 1909, nimajo dolge zgodovine. Pojavile so se po osvoboditvi leta 1945, na polovici našega stoletja. Ob skoraj 50. obletnici njihovega delovanja se je treba vsekakor vprašati, kje so vzroki za odsotnost slovenske srednje šole v Istri v 19. in v začetku 20. stoletja. Kako to, da istrski Slovenci ob skoraj 5000 osnovnošolskih otrocih na prelomu stoletja niso uspeli ustanoviti svoje splošne srednje šole? Ali to pomeni, da so se aspiracije slovenskih fantov in deklet končale ob koncu ljudske šole in se ponovno pojavile šele 1945? Ali so starši pošiljali svoje otroke v druge institucije ali v drugojezične srednje šole? To je delno verjetno, saj v letnih poročilih gimnazije-liceja Carlo Combi v Kopru⁶⁶, zasledimo v seznamu učencev slovenske priimke, v preglednicah število učencev (1858: od 123 učencev je bilo 13 Slovencev; 1863: od 192 učencev 22 Slovencev; 1921: od 124 učencev 30 učencev s slovenskimi priimki). To vprašanje pa ferja že posebno obravnavo.

Učitelji, ki so med narodnoosvobodilno vojno in po osvoboditvi iz različnih krajev naše domovine prisli v Istro obnavljat slovenske šole, so se z nesebičnim delom in osebnim odpovedovanjem zapisali v posebno poglavje nacionalne zgodovine šolstva.

V zapisu o slovenski šoli, ki naj bi prispeval k bolj celoviti podobi slovenske biti v Istri, je ostalo odprtih še nekaj vprašanj, potrebnih zgodovinske obdelave.

Naj omenim zlasti dve:

- pojav in vloga cerkvenih, zlasti župnijskih šol pri razvijanju in ohranjanju slovenskega jezika v Istri;

- kje so vzroki, da se na tem območju na prelomu stoletja ni razvila slovenska gimnazija ali licej, če pomislimo na podatek, da je takrat obiskovalo slovenske ljudske šole okrog 5000 učencev?

Ob koncu še tole:

V šolskem letu 1984/85 so v Kopru izrazili željo, da bi jeseni 1985 praznovali 40. obletnico ustanavljanja slovenskih šol v Istri. Glede na poznavanje zgodovinskih dejstev sem v ustreznih organih občine trdil, da moremo proslaviti le obnavljanje šol, kar se je tudi zgodilo jeseni 1985.

RIASSUNTO

In questo studio sulla scuola slovena in Istria non abbiamo approfondito le condizioni che influirono in maniera determinante sulla nascita della scuola slovena, ne sono o impedirono l'affermazione dei diritti nazionali degli sloveni. Lo studio si limita ad una cronologia della genesi della scuola slovena dal tardo medioevo ad oggi. In particolare abbiamo trattato:

- le scuole in Istria prima del 1550
- la concezione della scuola elementare di Primož Trubar
- la riforma scolastica terestina e l'affermazione della lingua slovena nelle scuole popolari, nonché la nascita della scuola slovena in Istria nel XIX secolo
- la scuole slovene alla fine della prima guerra mondiale e la posizione della seconda lingua
- la riforma scolastica di Giovanni Gentile e la chiusura delle scuole slovene, nonché il loro ripristino durante la guerra di liberazione nazionale e dopo la liberazione

La scuola nel Litorale e in Istria richiede una trattazione particolare nell'ambito della scuola slovena. Qui si incrociavano interessi diversi: irredentistici, di conquista e nazionalistici. In queste zone era molto attiva la Lega Nazionale con il suo prepotente nazionalismo che cercava di italianizzare l'anima dei bambini sloveni, consapevole del fatto che la scuola è il regno dello spirito. Qui va menzionata la Società Cirillo e Metodio, fondata nel 1886 a Lubiana, che ha molti meriti per lo sviluppo e la conservazione delle scuole slovene. Alla fine del primo conflitto mondiale, la società provvedeva al sostentamento di 45 scuole e 10 asili. Un problema particolare nella storia della scuola slovena in Istria è rappresentato dalla scuola media generale slovena. Come mai gli sloveni istriani, con quasi 5 mila scolari, non riuscirono alla fine del secolo a fondare una propria scuola media generale? I genitori mandavano forse i loro figli nelle scuole medie in cui la lingua d'insegnamento era un'altra? È una domanda alla quale risponderanno certamente i prossimi ricercatori.

⁶⁶ Letna poročila gimnazije-liceja Carlo Combi v Kopru (ustanovljena 1848 kot občinska šola, 1852 postane državna gimnazija) za leto 1858, 1863, 1921; v poročilu za leto 1863 sta v predmetniku kot pogojno obvezni in po svobodni izbiri dva slovanska jezika: slovenski in "ilirski"; učenci spoznavajo osnove jezika in uporabljajo prvo berilo za slovenske šole, hrvaški učenci uporabljajo drugo citanko.